

GRAŻYNA GUNIA, AGNIESZKA OCHMAN

Aktywność osób z niepełnosprawnością i pełnosprawnych w czasie wolnym w zróżnicowanych przestrzeniach społecznych – doniesienie z badań własnych

The activity of people with disability and non-disabled in free time in different social spaces – report from own research

Abstract

The text underlines the interdisciplinary problem of the free time of people with disabilities in the course of life discussed in the dimension of equal opportunities, integration-inclusion, dignity, normalization in the urban space, in the context of individual and different spatial and temporal conditions experienced. In the presented issues, the pedagogy of free time was taken into account and the education in the free time was emphasized among people with various disabilities and non-disabled persons. The main purpose of the work was to answer the question: what is the activity of a fully able and disabled person in the course of life, during free time / obligatory classes in the urban space? The study covered two groups of people: fully able and disabled students from grades II–III of primary school with integration wards and participants of Day Activity Centers for Adult People with Intellectual Disability as well as students.

Key words: free time, education in free time, disabled person, cultural activity

Wprowadzenie

Pojęcie czasu wolnego jest problemem naukowym rozważanym interdyscyplinarnie i wieloaspektowo przez przedstawicieli różnych obszarów wiedzy, tak teoretycznej, jak i praktycznej. Czas wolny był i jest przedmiotem debat i ustaleń międzynarodowych na forum ONZ, UNESCO, UE. Najczęściej mówimy o czasie pracy i poza nią w kontekście integralnego elementu budżetu czasu ogólnego, rozważamy etos i kulturę czasu wolnego w odniesieniu do jakości i stylu życia, określamy granice wolności od pracy w kontekście poszukiwania lepszych rozwiązań sprzyjających dobrostanowi człowieka, czy wreszcie wymieniamy mity i paradoksy czasu wolnego.

Maria Truszkowska-Wojtkowiak (2012) pisze o zmieniającym się fenomenie czasu wolnego. Zmiany ilościowe i jakościowe związane z procesem przemian społeczno-kulturowych, polityczno-gospodarczo-technologicznych w perspektywie historycznej spowodowały, że na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci zwiększyła się ilość czasu wolnego, co wpłynęło na jakość życia osobistego i społecznego (por. Przeclawski 1993; Ostrowski 1996; Pięta 2004). Obserwujemy również pewien paradoks. Wolne soboty i niedziele, skracanie czasu pracy powodują, że człowiek XXI wieku ma możliwość gospodarowania czasem w oderwaniu się od pracy, codziennych obowiązków. Sprzecznością są obserwacje współczesnego stylu życia młodych ludzi, potwierdzone wnioskami z raportu o zróżnicowaniach kultury miejskiej pracujących Polaków, których cechuje „życie w niedoczasy” (Fatyga 2009, s. 27).

Na podobny, pozorny paradoks zwrócił już wcześniej uwagę Edmund Wnuk-Lipiński (1988, s. 19), „czas zwolniony od etatowej pracy zawodowej nie jest tożsamy z czasem wolnym”. Te sprzeczności skłaniają do refleksji i pytań ogólnych: czy czas wolny to tylko odwrotność pracy człowieka? Jaka jest aktywność człowieka w czasie wolnym od zajęć? Czy człowiek pracujący jest wolny od zajęć zawodowych? Jak czas wolny spędzają uczniowie? Czy dzieci mają wolność wyboru aktywności w czasie wolnym? Jakie sposoby spędzania czasu wolnego są charakterystyczne dla dzieci, młodzieży i dorosłych Polaków mieszkających w przestrzeni wiejskiej lub miejskiej?

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na powyższe pytania, uwzględniono pedagogikę czasu wolnego i edukację w kontekście problematyki czasu wolnego wśród osób z różnymi rodzajami niepełnosprawności. Głównym celem artykułu jest odpowiedź na pytanie: Jak dzieci i dorosłe osoby z niepełnosprawnością i pełnosprawne spędzają czas wolny w miejskiej przestrzeni edukacyjno-rehabilitacyjnej? Interdyscyplinarny problem czasu wolnego osób z niepełnosprawnością w biegu życia jest omawiany w kontekście indywidualnych uwarunkowań czasowo-przestrzennych, subiektywnie doświadczanej jakości życia i strategii działań na rzecz podwyższenia normalizacji i jakości życia w wymiarze integracji-inkluzy.

Wybrane problemy czasu wolnego człowieka XXI wieku w zróżnicowanych przestrzeniach społecznych

Omawiając zagadnienie czasu wolnego i jego uwarunkowania, odwołujemy się do synonimów tego terminu, wyjaśniamy ich znaczenie, istotę problemu

oraz sposób/formy wykorzystania związane z czasem w oderwaniu się od pracy, nauki i innych obowiązków.

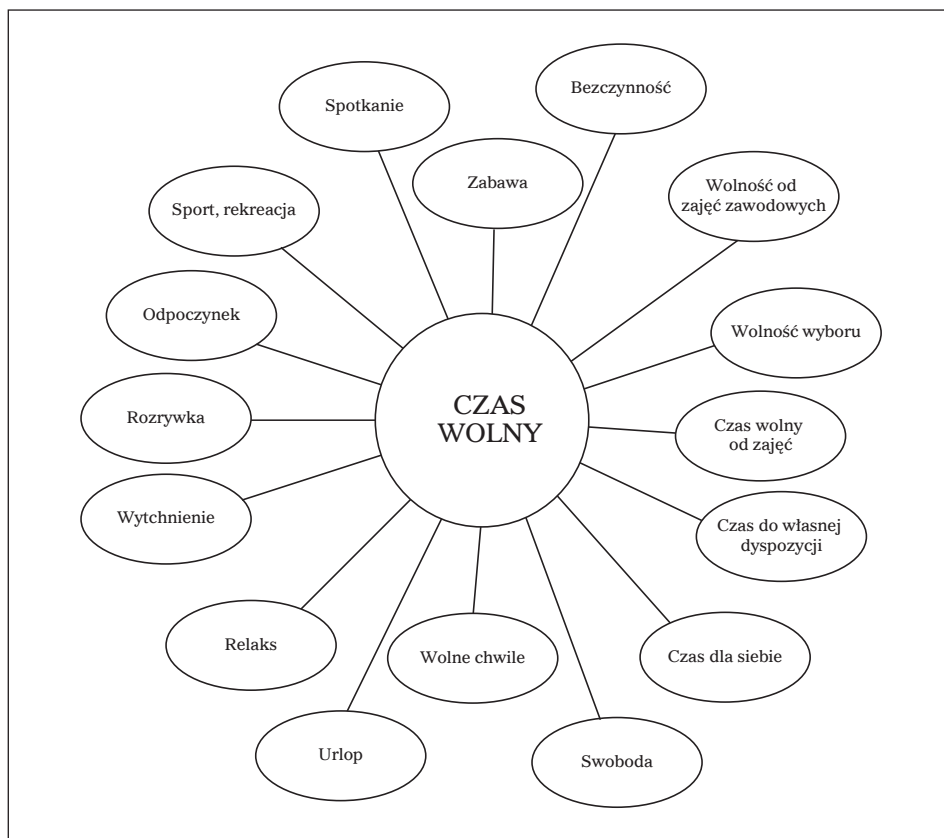
W literaturze przedmiotu najczęściej odwołujemy się do klasycznego określenia Joffre Dumazediera z lat 60. XX wieku, które stosowano w badaniach naukowych realizowanych pod egidą UNESCO (za: Skórzyński 1965). Czas wolny jest uwolniony od zawodowych, rodzinnych i socjalnych zobowiązań, może być poświęcony dla podtrzymania sił, wzbogacenia doświadczeń, powiększenia wiedzy lub twórczej działalności (za: Skórzyński 1965). Takie ujęcie sugeruje podział czasu człowieka na obowiązkowy i wolny. Krzysztof Przeclawski (1993, s. 75) dookreśla czas wolny, twierdzi, że czas wolny to te chwile, które pozostają „po wykonaniu czynności związanych z zaspokojeniem potrzeb biologicznych i higienicznych (sen, jedzenie, toaleta) oraz czynności obowiązkowych (praca, nauka, obowiązki rodzinne, dojazd do pracy lub nauki)”.

Człowiek wypełnia czas wolny dowolną aktywnością, która jest związana ze stylem życia człowieka, preferencjami wartości lub oznacza wybór różnorodnych form regeneracji sił fizycznych i psychicznych, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami – poza obowiązkami i powinnościami (Pięta 2004). Wybór działalności i rozporządzanie czasem wolnym cechuje: dobrowolność, niezarobkowość i przyjemność, czyli jest przeciwieństwem czynności w czasie pracy zarobkowej lub podczas zajęć obowiązkowych.

Wymienione trzy cechy charakterystyczne dla działań człowieka w czasie wolnym odzwierciedlają całą różnorodność kategorii znaczeniowych i „bogactwo odcieni tego terminu” (Ostrowski 1996, s. 94). Granice czasu wolnego są płynne, subiektywnie odczuwane i przeżywane, a „każde indywiduum definiuje wolny czas dla siebie” (Giegler 1982, za: Ostrowski 1996, s. 100). W zależności od osób i przestrzeni życiowej, od której zależy i którą tworzy człowiek, czas wolny, w znaczeniu potocznym, najczęściej określany jest subiektywnie, w wielu kategoriach znaczeniowych (schemat 1).

Przedstawione definicje czasu wolnego uświadamiają nam wielość znaczeń, często sprzecznych lub uzupełniających się, odczuwanych subiektywnie lub określanych jako obiektywny czas uwolniony, czas obowiązków lub niezależności, czas spędzany w sposób bierny lub aktywny, jako obciążenie lub wolna twórczość, czy wreszcie jako wybór wartości i jakości życia.

Należy zaznaczyć, że kreatywna funkcja czasu wolnego w kontekście podmiotowości życia społecznego człowieka i nośnika wartości kulturowych (por. Pięta 2004) jest często ujmowana pragmatycznie, jako towar na sprzedaż, podporządkowany prawom rynku, a uprzedmiotowiony człowiek jest kon-

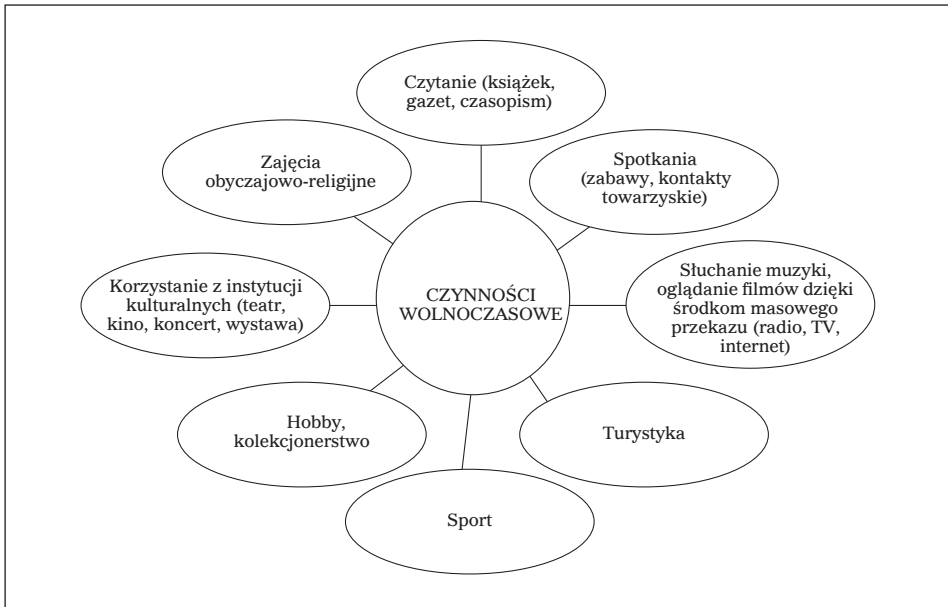

Schemat 1. Określenia czasu wolnego w znaczeniu potocznym

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Skórzyński 1965; Zdąbalarz 1988; Przeclawski 1993; Ostrowski 1996; Pięta 2004; Truszkowska-Wojtkowiak 2012

sumentem dóbr czasu wolnego (por. Ostrowski 1996). Środki lub narzędzia wspomagające wybór czasu wolnego, np. zakup książki, biletu do kina czy teatru lub cyrku, wyjazd do kurortu, należy wtedy rozpatrywać jako integralne mechanizmy determinujące jakość życia człowieka, przynoszące dochód lub wymagające nakładu środków finansowych.

Pojęcie czasu wolnego dotyczy więc samej istoty czasu człowieka uwolnionego w określonych przestrzeniach społeczno-kulturowych, funkcjach i sposobach jego wykorzystania. Maciej Ostrowski (1996, s. 130, 405) zaznacza, że „czas wolny posiada nie tylko prostą funkcję regeneracyjną, lecz zadanie wszechstronnego wzbogacania ludzkiej osobowości”. Dlatego do najczęściej wymienianych funkcji czasu wolnego zalicza się zadanie: regeneracyjne, kompensacyjne, suspensywne i kreatywne (Ostrowski 1996, s. 130, 405). Jan Pięta (2004)

Schemat 2. Grupy czynności wolnoczasowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie Pięta 2004

i Henryk Gąsior (1973) wymieniają triadę funkcji czasu wolnego: odpoczynek – zabawa – praca nad sobą. Rekreacja (odpoczynek) jest najszerszym celem funkcji czasu wolnego, a poszczególne formy spędzania czasu uwolnionego obejmują różne działalności (czynności wolnoczasowych), aktywności społecznej. W zależności od kryterium podziału mówimy o spędzaniu czasu wolnego w sposób bierny lub aktywny. Rekreacja bierna, np. w formie snu, jest świadomym odpoczynkiem wynikającym z potrzeb biologicznych. Uwzględniając kryterium długości, czas wolny może obejmować przerwę w pracy, nauce, trwać w cyklu codziennym, tygodniowym, rocznym, np. w formie urlopu, wakacji.

W zależności od czasoprzestrzeni człowiek w biegu życia preferuje zróżnicowaną aktywność i wysiłek. Pięta (2004) wymienia najczęstsze grupy czynności wolnoczasowych (por. schemat 2).

Barbara Fatyga (2009, s. 27) wymieniła współczesne problemy występujące w ramach czasu wolnego, który najczęściej omawiany jest w kontekście całkowitego czasu aktywności człowieka w kategorii: „nie mamy czasu na czas wolny”. Problemy te dotyczą:

- czasu dla siebie, jako wolność wyboru i wartość nie tylko indywidualna, ale dla najbliższych – rodziny, znajomych, przyjaciół,

- czasu niezorganizowanego i niekontrolowanego,
- czasu przymusowo wolnego, np. wśród osób bezrobotnych, niepracujących i niepełnosprawnych,
- czasu pozornie wolnego, np. matek na urloпах wychowawczych, emerytów, rencistów oraz dzieci i młodzieży.

Jak twierdzi cytowana autorka, na przestrzeni ostatnich 20 lat zmieniło się rozumienie czasu wolnego, „ludzie pracujący i/lub zajęci uważają, że czas wolny mają inni, oni zaś – generalnie – nie mają na nic czasu. Życie w niedoczasie jest cechą charakterystyczną współczesnego Polaka posiadającego rodzinę i pracę” (Fatyga 2009, s. 27). Z danych zawartych w raporcie wynika, że współczesny Polak w czasie wolnym w małym stopniu korzysta z oferty kulturalnej, a najczęściej preferuje wypoczynek, relaks i rozrywki, a te formy realizuje częściej poza domem, co jest cechą miejskiego stylu życia. W czasoprzestrzeni miejskiej najczęstszą formą spędzania czasu wolnego poza domem są wizyty w pubach, kawiarniach i restauracjach, a także w centrach handlowych, kinach, dyskotekach, klubach, teatrach, sobotnio-niedzielne wyjazdy za miasto, uprawianie sportu, bywanie na działce. Natomiast w przestrzeni domu najczęstszą aktywnością jest: oglądanie telewizji, czytanie prasy i książek, użytkowanie komputera z Internetem, spotkania ze znajomymi.

W biegu życia zmieniają się wzory zachowań w czasie wolnym Polaków mieszkających w mieście:

- ludzie w średnim wieku różnicują formy spędzania czasu wolnego z podziałem na: codzienny czas wolny – przeznaczany najczęściej na wypoczynek w domu lub spacer, oraz okresowy czas – bez pracy, np. w soboty i niedziele lub podczas urlopu,
- ludzie starzy preferują spędzanie czasu wolnego w domu, uprawiają ogródek, czytają, oglądają telewizję. Coraz częściej seniorzy z miast są uczestnikami zajęć Uniwersytetów Trzeciego Wieku i Klubów Seniora, a także chodzą do teatru, kina, grillują i grają w szachy (Fatyga 2009, s. 27).

Problem racjonalnego wykorzystania czasu wolnego ma istotne znaczenie w odniesieniu do dzieci i młodzieży. Z ustaleń Krzysztofa Przecławskiego (1993) wynika, że młodzież miejska z lat 80. i 90. XX wieku najczęściej spędzała czas wolny oglądając telewizję, czytając, słuchając radia lub chodząc do kina. Dominował wzór zabawowo-towarzyski (prywatki, wieczorki taneczne, kawiarnie, spacer). Rzadko wybierano uczestnictwo w kulturze i sporcie. Również dane z badań i raportu opracowanego przez Irenę Zdąbłarz (1988) wykazały dominację pasywnych wzorców zachowań ruchowych w czasie wolnym i małą aktywność w życiu kulturalnym. Współczesna młodzież miejska

najczęściej spędza czas wolny poza domem, na rozrywkach (wzór zabawowo-towarzyski: dyskoteka, klub muzyczny) lub spotkaniach z rówieśnikami, w tym przebywanie z partnerem/partnerką, a uprawianie sportu jest coraz częstszą formą aktywności w czasie wolnym (Fatyga 2009, s. 27).

Reasumując dotychczasowe ustalenia teoretyczne, należy stwierdzić, że różnorodność osób i przestrzeni społecznych, wśród których i w których człowiek spędza czas wolny, jest odzwierciedleniem jego autonomii, pragnieniem wolności, swobody działania, dokonywania wyborów, jest sensem życia, odpoczynkiem, rekreacją, odnową, poratowaniem zdrowia, aktywnością człowieka, nowością lub innością, radością, zabawą, turystyką, czasem świętowaniem (np. w kulturze religijnej), budową międzyludzkich więzi, kulturą czasu wolnego, wyznacznikiem jakości życia. Problem kultury czasu wolnego w różnych przestrzeniach społecznych i sytuacjach materialno-bytowych musi być również uwzględniony w rozważaniach teoretyczno-empirycznych pedagoga specjalnego.

Czas wolny osób z niepełnosprawnością intelektualną z perspektywy pedagogiki specjalnej

W dyskursach pedagogów specjalnych problem aktywności w czasie wolnym jest najczęściej omawiany przy tematach edukacji i rehabilitacji (Żółkowska 2012; Lipińska-Lokś 2009) oraz normalizacji życia (Krause, Żyta, Nosarzewska 2010). Przy określaniu celów, treści, metod i form działań wychowawczo-terapeutycznych dominuje paradygmat humanistyczny, a społeczno-kulturowy model w podejściu do egzystencji osoby z niepełnosprawnością eksponuje personalistyczne postrzeganie podmiotowości człowieka (Krause 2010). Dobór norm postępowania edukacyjno-terapeutycznego w nurcie humanistycznym zobowiązuje pedagoga specjalnego do działań zgodnie z ogólnospołecznymi, pryncypialnymi zasadami: wymienionej personalizacji, wczesnej diagnozy i normalizacji życia, czyli tworzenia optymalnych warunków rozwoju, odpowiedzialności, pomocy, autonomii, indywidualizacji, wielospecjalistycznego podejścia i współpracy z rodziną (Dykcik 1997, s. 70–71).

Po pierwsze realizacja wymienionych zasad w działaniach edukacyjno-rehabilitacyjnych sprzyja normalizacji życia w społeczności, podwyższeniu jakości życia oraz zapobiega wykluczeniu osób z różnymi rodzajami i stopniami niepełnosprawności, po drugie: jest przestrzeganiem aktów prawnych, m.in. Konwencji o Prawach Osób z Niepełnosprawnością ONZ (od 2012 roku Polska ratyfikowała Konwencję, Dz.U. z 2012 r., poz. 1169), po trzecie: jest

zgodna z zaleceniami funkcjonalnego modelu niepełnosprawności, wynikającego z opracowania Międzynarodowej Klasyfikacji Zdrowia, Funkcjonowania i Niepełnosprawności (ang. *International Classification of Functioning Disability and Health*, ICF) (http://www.csioz.gov.pl/src/files/klasyfikacje/ICF_Polish_version.pdf). Jak w perspektywie aktualnych standardów międzynarodowych i zasad obowiązujących w procesie wielospecjalistycznej rehabilitacji i edukacji ukierunkować działania, które mają wspomagać uczestnictwo w kulturze czasu wolnego?

Aleksander Hulek (1989) już ponad dwie dekady temu określił zadania pedagoga w tworzeniu środowiska do wolnoczasowej aktywności w ramach rehabilitacji. Zdaniem tego autora czas wolny w rehabilitacji leczniczej lub zawodowej oraz w kształceniu specjalnym nabiera specyficznego znaczenia, gdyż jest to czas, który pozostaje po zabiegach lekarskich lub obowiązkach wynikających z roli pacjenta, ucznia-wychowanka, np. w szpitalu, lub po wykonaniu zadań prowadzonych w internatach, w szkole. Czas wolny, jest więc z jednej strony integralną częścią normalizacji życia, z drugiej strony jest on objęty nadzorem i kontrolą rodziców, nauczycieli i terapeutów. Dlatego korzyści wynikające z czasu wolnego to nie tylko odpoczynek, ale również utrwalenie efektów rehabilitacji leczniczej, zawodowej, społecznej osób niepełnosprawnych, a funkcją czasu wolnego jest głównie zwiększenie samodzielności, lepsze przystosowanie, kształtowanie pozytywnej postawy wobec siebie i innych, niezależności od środowiska, aktywności, odpowiedzialności za siebie i innych. Hulek (1989) zaznacza, że nie należy do czasu wolnego uczniów/osób niepełnosprawnych zaliczać zajęć pozalekcyjnych i obowiązków wynikających z rehabilitacji, np. na turnusach rehabilitacyjnych. Leszek Ploch (1992, 2014) ukazuje wartości rewalidacyjne/rehabilitacyjne czasu wolnego osoby z niepełnosprawnością XXI wieku, jako podstawowego warunku w podnoszeniu jakości życia, normalizacji, uczestniczenia i aktywności osób z niepełnosprawnością intelektualną w zróżnicowanych przestrzeniach społecznych, w kontekście aktywności artystycznej i kształtowania kreatywnej postawy.

Z obserwacji i badań nauczycieli-wychowawców, praktyków wynika, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną potrzebują, tak jak uczniowie pełni, wsparcia w wartościowym organizowaniu czasu wolnego, w dokonywaniu wyboru aktywności lub bierności (Fryszkiewicz 2012). Organizowanie czasu wolnego osób z niepełnosprawnością wymaga od nauczyciela, pedagoga-terapeuty świadomego traktowania oferty aktywności wolnoczasowej (Lipińska-Lokś 2009). Dla każdego człowieka, a szczególnie dla osoby z niepełnosprawnością, ważną przestrzenią życiową jest szkoła na każ-

dym etapie edukacji lub inna przestrzeń życiowa o charakterze opiekuńczo-edukacyjno-terapeutycznym, w której spędzamy większość naszego czasu. Każdy uczeń spędza w przestrzeni szkolnej około 15 000 godzin, przez co najmniej 9 do 14 lat (za: Woynarowska, Mazur 2004). Poszukiwanie przez pedagogów specjalnych różnorodnych sposobów wsparcia osób z niepełnosprawnością w normalizacji ich życia zapobiega wykluczeniu i marginalizacji. Jedną z form pomocy jest tworzenie przestrzeni sprzyjającej aktywności w czasie wolnym.

Jak zagospodarowany jest czas wolny osób o zróżnicowanych niepełnosprawnościach w biegu ich życia w miejskiej przestrzeni edukacyjno-rehabilitacyjnej? Czy i w jakim zakresie rodzina, szkoły i placówki opiekuńcze tworzą optymalne warunki w przestrzeni społecznej i fizycznej dla uczniów i dorosłych osób z niepełnosprawnością, którzy mają uczestniczyć w czasie wolnym? Czy studenci kierunku: pedagogika specjalna, jako przyszli nauczyciele-terapeuci, są gotowi do kreowania czasu wolnego swoich uczniów, wychowanków? Próba odpowiedzi na te i inne pytanie była punktem wyjścia do opracowania badań własnych na temat strategii podwyższania jakości życia człowieka w biegu życia w zakresie aktywności w czasie wolnym.

Założenia metodologiczne badań własnych

Głównym celem niniejszego opracowania było ustalenie jaka jest aktywność w czasie pozornie wolnym dzieci i dorosłych osób pełnosprawnych i z różnymi rodzajami niepełnosprawności oraz w zorganizowanym czasie wolnym, w miejskiej przestrzeni edukacyjno-rehabilitacyjnej. Do tak przedstawionego celu sformułowano następujące problemy badawcze:

- Jakie są ulubione formy spędzania czasu wolnego przez uczniów pełno- i niepełnosprawnych w wieku 8–9 lat objętych edukacją w szkole ogólnodostępnej w klasie integracyjnej?
- Jakie sposoby spędzania czasu wolnego są charakterystyczne dla dorosłych osób z niepełnosprawnością, a jakie dla osób we wczesnej dorosłości – studentów?
- Jakie grupy czynności wolnoczasowych (korzystanie z komputera, aktywność sportowa, rozwój zainteresowań) preferują uczniowie pełno- i niepełnosprawni objęci edukacją integracyjną w szkole ogólnodostępnej?
- Czy i z jaką częstotliwością uczniowie pełno- i niepełnosprawni uczestniczą w zajęciach zorganizowanych w szkole i poza nią?

- Czy poszczególne grupy badawcze: uczniowie, dorośli, osoby pełno- i niepełnosprawne, w miejskiej przestrzeni społecznej charakteryzuje więcej wspólnych niż różnych cech z zakresie aktywności w czasie wolnym i częstotliwości w partycypacji społecznej?

Podstawową metodą badań był sondaż diagnostyczny, techniką – wywiad i ankieta. Posłużono się dwoma narzędziami badawczymi: 1) Kwestionariuszem wywiadu na temat preferencji aktywności w czasie wolnym – opracowany przez autorki, 2) Kwestionariuszem ankiety na temat uczestnictwa w kulturze przez osoby w wieku wczesnej dorosłości – opracowany przez Agnieszkę Ochman. Przygotowane kwestionariusze zawierały zarówno pytania otwarte, półotwarte, jak i zamknięte, jednokrotnego oraz wielokrotnego wyboru.

Charakterystyka grup badawczych

Badaniami objęto łącznie 107 osób, w tym 35 z niepełnosprawnością i 72 pełnosprawne. Wśród badanych byli uczniowie w wieku 8–9 lat (45 dzieci) i osoby w okresie wczesnej i początku średniej dorosłości w wieku – czyli mające 22–40 lat (62 osoby). Terenem badań były miasta z województwa małopolskiego i śląskiego.

Badanych podzielono na cztery grupy. Pierwszą z nich stanowili uczniowie, którzy posiadają orzeczenie o niepełnosprawności: intelektualnej w stopniu lekkim (5 osób), uszkodzenie słuchu, spektrum autyzmu (po 3 osoby), sprzężonej (2 osoby), uszkodzenie narządu ruchu oraz niedokształcenie mowy o typie afazji (po 1 osobie). Są to uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych z klas II i III szkoły podstawowej ogólnodostępnej z oddziałami integracyjnymi w Rybniku (15 dzieci). W opisie wyników będzie więc stosowany zamiennie termin „dzieci z niepełnosprawnością”, „uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych”. Drugą grupę stanowili ich rówieśnicy pełnosprawni – 30 uczniów z klas z oddziałami integracyjnymi. Trzecia grupa to uczestnicy Dziennych Centrów Aktywności dla Dorosłych Osób z Niepełnosprawnością Intelektualną prowadzonych na terenie Krakowa. Byli to uczestnicy Środowiskowego Domu Pomocy Społecznej (10 osób) oraz Warsztatów Terapii Zajęciowej (10 osób) w wieku 23–40 lat. Wszystkie badane osoby posiadały orzeczenie o niepełnosprawności intelektualnej w stopniu lekkim (8 osób) lub umiarkowanym (12 osób), a u niektórych stwierdzono dodatkowo: dysplazje, polineuropatie, wady serca, zaburzenia odżywiania, depresje, zaburzenia emocjonalne, nerwice lub zaburzenia ze spektrum autyzmu. Czwarta

grupa to studenci kierunku: pedagogika specjalna Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (42 osoby w wieku 22–28 lat).

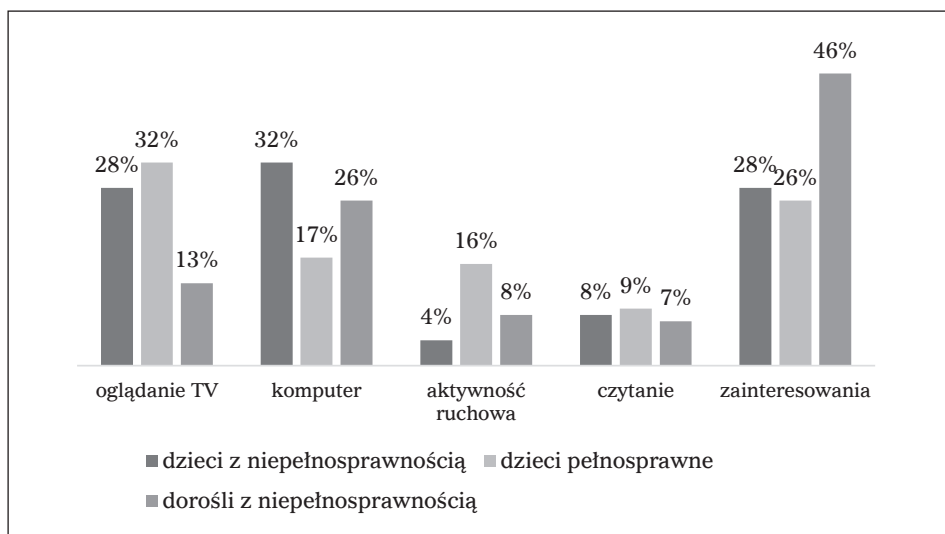
Wyniki badań własnych

W pierwszej części materiału empirycznego uwzględniono dane dotyczące aktywności w czasie wolnym uczniów pełno- i niepełnosprawnych objętych edukacją w klasie integracyjnej szkoły ogólnodostępnej oraz osób dorosłych z niepełnosprawnością – uczestników dziennych centrów aktywności. W końcowej części analizy danych wzięto pod uwagę deklaracje studentów na temat partycypacji.

Udzielone przez respondentów odpowiedzi podzielono na pięć grup czynności wolnoczasowych, co ilustruje wykres 1.

Najczęściej preferowaną w czasie wolnym formą aktywności jest realizacja swoich zainteresowań (33%), korzystanie z komputera (25%) i telewizora (24%). Rodzaje aktywności wolnoczasowych wykonywanych przez uczniów i osoby dorosłe różnią się od siebie.

Uczniowie z niepełnosprawnością najczęściej spędzają czas wolny przed komputerem (28%), oglądają telewizję (32%) lub realizują swoje zainteresowania (28%), natomiast ich rówieśnicy pełnosprawni przeważnie oglądają

Wykres 1. Rodzaje podejmowanych aktywności w czasie wolnym

Źródło: badania własne

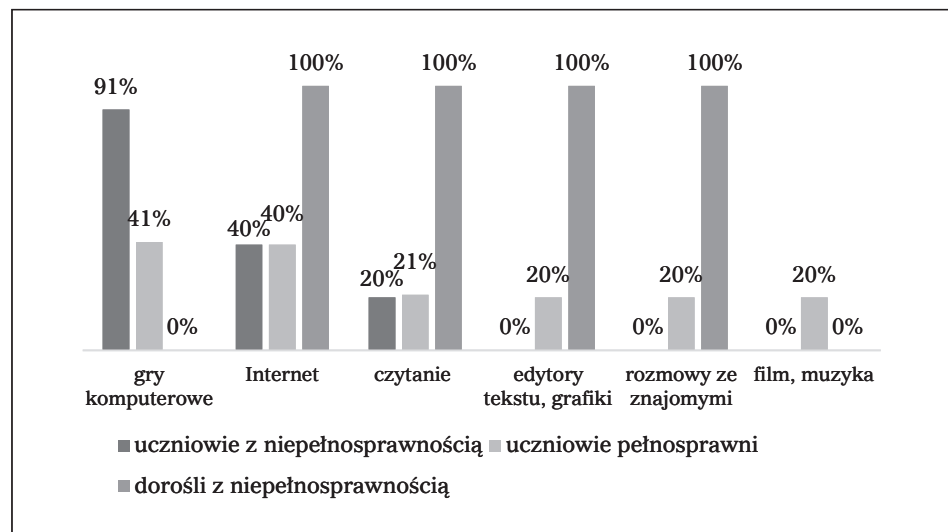
telewizję (32%) lub realizują swoje zainteresowania (26%). Osoby dorosłe z niepełnosprawnością zazwyczaj spędzają czas wolny na realizacji swoich zainteresowań (46%).

W dalszej części ustalono, jakie rodzaje aktywności podejmują respondenci, określono je jako: korzystanie z komputera, aktywność ruchowa czy realizacja swoich zainteresowań. Współczesne korzystanie z technologii informacyjnej wywiera ogromny wpływ na życie codzienne każdego człowieka. Z jednej strony stwarza szansę komunikowania się z innymi ludźmi, pomaga w podejmowaniu różnorodnych ról i zadań, ukazuje kierunki i możliwości rozwoju zainteresowań. Z drugiej strony czas wolny przeznaczony przez dzieci i młodzież na komputer wiąże się z nadmiarem zachowań sedentaryjnych, które są jedną z przyczyn problemów zdrowotnych i społecznych (Woynarowska, Mazur 2012).

Sposób spędzania czasu przed komputerem jest zróżnicowany w zależności od wieku osób z niepełnosprawnością lub pełnosprawnych (por. wykres 2).

Zdecydowana większość badanych uczniów z niepełnosprawnością swój wolny czas spędza przed komputerem, grając w różnego rodzaju gry komputerowe (91%). Grę w gry komputerowe wskazuje 41% uczniów pełnosprawnych, a korzystanie z internetu 40%.

Analizując odpowiedzi dorosłych osób z niepełnosprawnością, można stwierdzić, że wszystkie osoby zgłaszają wybór tych samych aktywności (roz-

Wykres 2. Sposoby spędzania czasu wolnego przed komputerem

Źródło: badania własne

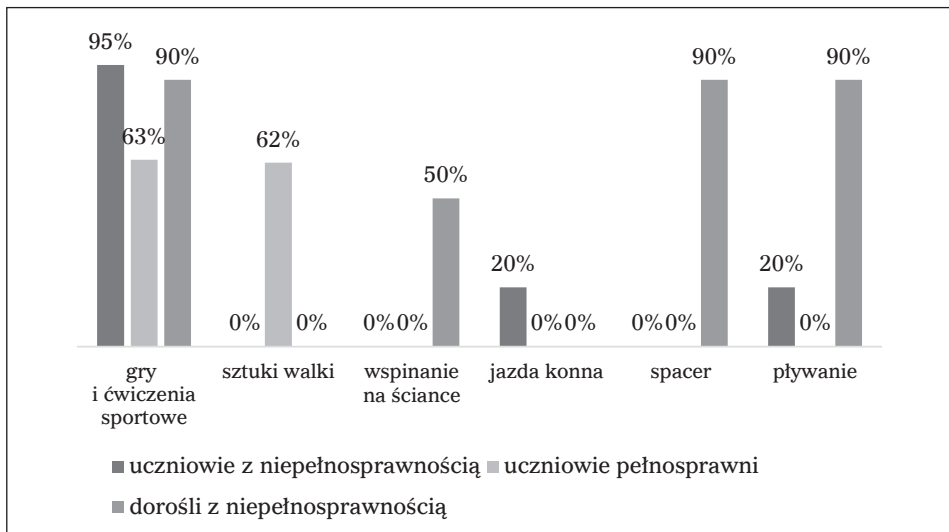
mowy ze znajomymi, czytanie tekstu), co wyraźnie wskazuje na ukierunkowanie organizacji czasu wolnego przez placówki, w których przebywają.

Podjęcie regularnej aktywności ruchowej/sportowej jest niezwykle ważne dla prawidłowego rozwoju i funkcjonowania człowieka, szczególnie istotne jest w dzieciństwie i młodości. Dane na temat rodzajów aktywności ruchowej podejmowanych przez badanych uczniów i dorosłe osoby z niepełnosprawnością przedstawia wykres 3.

Uczniowie objęci edukacją ogólnodostępną, jak i dorośli najczęściej deklarują udział w różnych grach i ćwiczeniach sportowych. Zarówno uczniowie z niepełnosprawnością (95%), jak i ich pełnosprawni rówieśnicy (63%) najczęściej wymieniają: grę w piłkę nożną, siatkówkę czy koszykówkę.

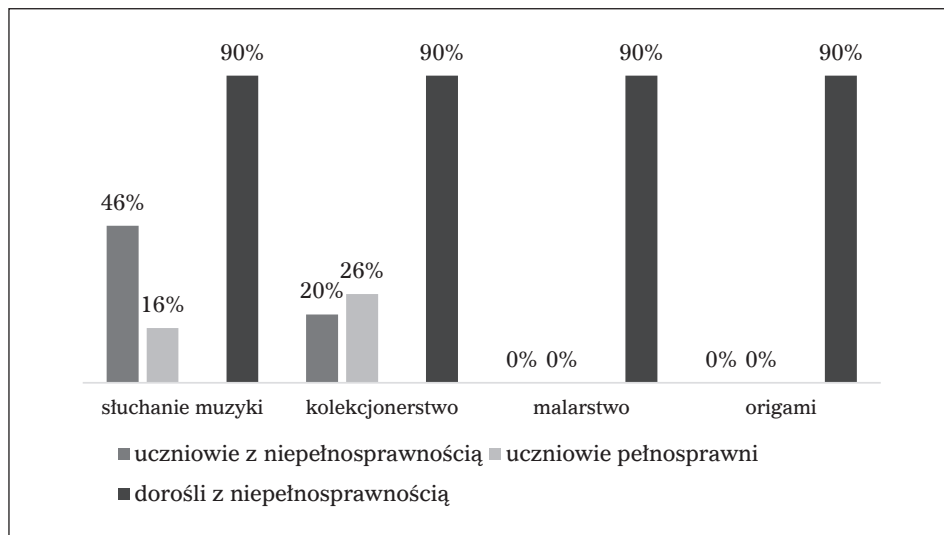
Dorosłe osoby z niepełnosprawnością (90%) deklarowały: ćwiczenia gimnastyczne i turnieje gier sportowych. Analizując rodzaje aktywności sportowej, podejmowanej przez dorosłe osoby z niepełnosprawnością, można zauważyć, podobnie jak w przypadku zajęć z komputerem, wpływ zajęć organizowanych przez placówkę w czasie wolnym. Zaobserwowano, że zarówno uczniowie z klas II–III, jak i dorośli z niepełnosprawnością wymieniają aktywności sportowe o charakterze terapeutycznym (lecniczym), takie jak: hipoterapia, rehabilitacja w wodzie lub wspinaczka na ścianie.

Kolejną aktywnością podejmowaną w czasie wolnym jest realizacja zainteresowań. Dane na ten temat ilustruje wykres 4.

Wykres 3. Rodzaje aktywności ruchowej podejmowane w czasie wolnym

Źródło: badania własne

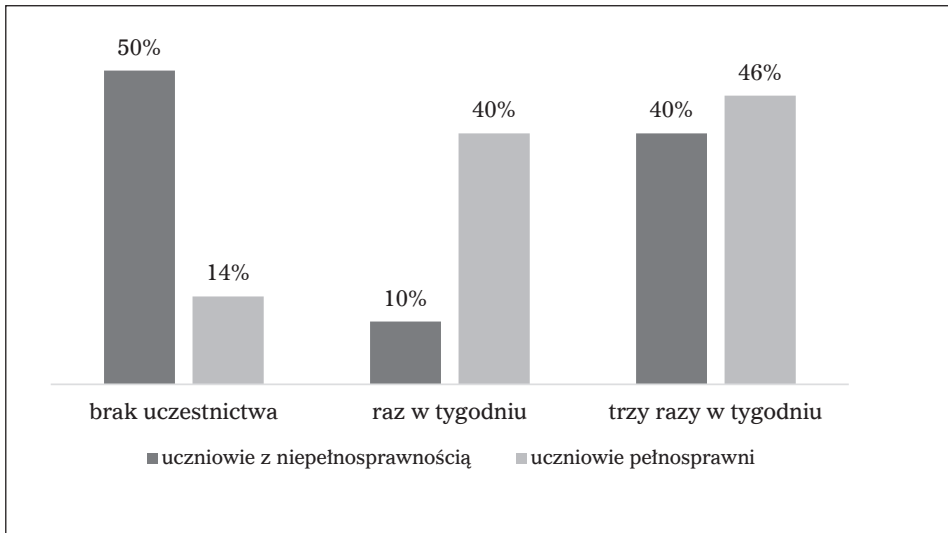
Wykres 4. Zainteresowania realizowane w czasie wolnym

Źródło: badania własne

Realizację swoich zainteresowań, jako jedną z najczęstszych form spędzania wolnego czasu, deklarowały najczęściej osoby dorosłe z niepełnosprawnością (46%). Badani ci najczęściej słuchają muzyki, kolekcjonują różne przedmioty, malują czy składają origami (90%).

Wśród badanych uczniów realizacja zainteresowań nie jest aż tak częsta i popularna (średnio u 27%) jak u osób dorosłych, a jeśli już jest podejmowana, to w zakresie słuchania muzyki (46% uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych, 16% ich rówieśników pełnosprawnych) lub kolekcjonerstwa (średnio: 23%).

W części teoretycznej stwierdzono, że czasu spędzanego na zajęciach pozalekcyjnych oraz czasu związanego z obowiązkami wynikającymi z rehabilitacji leczniczej lub zawodowej nie należy zaliczać do czasu wolnego (por. Hulek 1989). Jednak praktyka wykazuje, że objęcie ucznia/osoby niepełnosprawnej systematyczną edukacją i rehabilitacją w szkole lub placówce specjalistycznej jest często związane z pobytem całodobowym, co stanowi o specyfice w podejściu do czasu wolnego (por. Lipińska-Lokś 2009). Dlatego ostatnim z rodzajów aktywności podejmowanych w czasie wolnym, który został poddany ocenie w ramach badań własnych, był udział respondentów w zajęciach zorganizowanych. Wśród uczniów były to zajęcia pozalekcyjne odbywające się w szkole lub poza nią (wykres 5), natomiast osoby dorosłe uczestniczyły w kulturze (wykres 6).

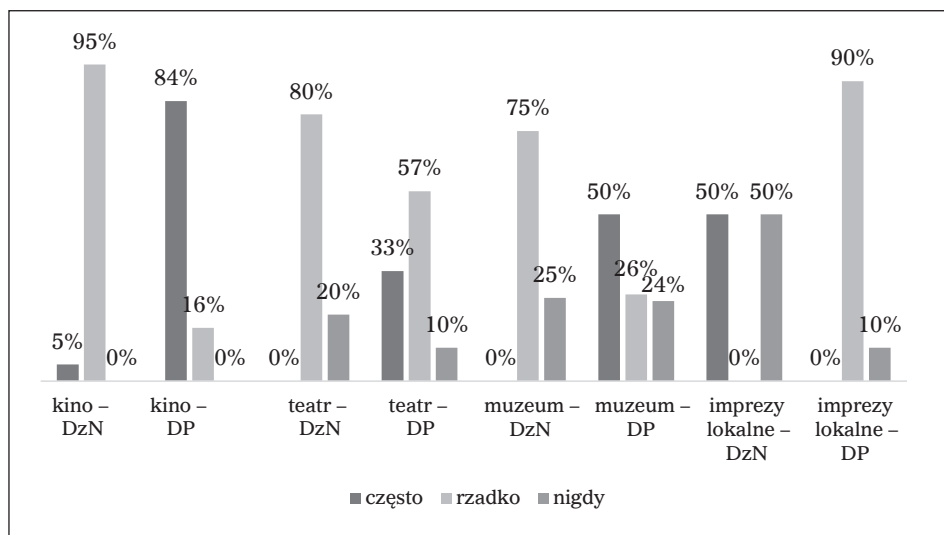
Wykres 5. Udział uczniów w zorganizowanych zajęciach pozalekcyjnych

Źródło: badania własne

Zajęcia pozalekcyjne wspomagają wszechstronny rozwój dzieci, pozwalają im rozwijać i pogłębiać swoje zainteresowania, poszerzać wiedzę, a także są szansą na aktywną i twórczą rozrywkę (Ploch 1992). Analizując dane na temat udziału w dodatkowych zajęciach uczniów pełnosprawnych i z niepełnosprawnością, stwierdzono, że tylko połowa badanych uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych deklaruje uczestnictwo w tego typu aktywnościach. Najczęściej wymieniano: zajęcia sportowe, kółko matematyczne, naukę języków obcych czy kółko przyrodnicze. Z kolei pełnosprawni uczniowie przyznają (86%), że uczestniczą w zajęciach pozalekcyjnych. Najczęściej wymieniają kółko przyrodnicze i zajęcia sportowe bądź plastyczne (por. wykres 5).

Podjęcie różnorodnych kontaktów kulturalnych ma ogromne znaczenie dla funkcjonowania i wszechstronnego rozwoju każdej osoby i to w każdym wieku. Wizyta w kinie, teatrze, muzeum czy udział w imprezie zorganizowanej w lokalnym środowisku jest nie tylko okazją do „spotkania ze sztuką”, ale również daje możliwość poszerzania wiedzy, rozwijania zainteresowań, jak również pogłębiania znajomości (Ploch 2014). Rodzaj i częstotliwość kontaktów kulturalnych podejmowanych przez osoby dorosłe ilustruje wykres 6.

Analizując odpowiedzi respondentów na temat aktywności kulturalnej, stwierdzono, że osoby z niepełnosprawnością rzadziej wychodzą do kina, teatru czy muzeum, w przeciwieństwie do osób pełnosprawnych – studentów kie-

Wykres 6. Rodzaj i częstotliwość kontaktów kulturalnych podejmowane przez dorosłych z niepełnosprawnością (DzN) i dorosłych pełnosprawnych (DP)

Źródło: badania własne

runku: pedagogika specjalna. W obu grupach odnotowano osoby, które nigdy nie partycypowały w wymienionych formach kultury, aczkolwiek w grupie dorosłych z niepełnosprawnością ich odsetek jest ponad dwukrotnie większy. Na uwagę zasługuje fakt udziału w imprezach lokalnych. Jest to aktywność, którą dorosłe osoby z niepełnosprawnością podejmują częściej niż osoby pełnosprawne.

Podsumowując materiał empiryczny, ustalono:

- ulubioną formą spędzania czasu wolnego przez uczniów pełno- i niepełnosprawnych w wieku 8–9 lat objętych edukacją w szkole ogólnodostępnej w klasie integracyjnej jest realizacja zainteresowań, ale także zachowania sedenteryjne z wykorzystaniem komputera i telewizji. Więcej uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych niż uczniów pełnosprawnych przeznaczają swój czas wolny na zajęcia z komputerem,
- najmniej preferowanym rodzajem aktywności w czasie wolnym uczniów w wieku 8–9 lat i dla dorosłych osób z niepełnosprawnością jest aktywność ruchowa i czytanie. Zarówno uczniowie, jak i dorosłe osoby z niepełnosprawnością wymieniali gry i ćwiczenia sportowe. Specyficzne wybory aktywności ruchowej deklarowali uczniowie pełnosprawni – sztuki walki, z kolei dorosłe osoby z niepełnosprawnością – spacer, wspinanie się na

ściankę, a uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych – jazdę konną,

- najwięcej dorosłych osób z niepełnosprawnością wskazuje, że w czasie wolnym może realizować swoje zainteresowania. Osoby dorosłe z niepełnosprawnością przeznaczają mniej czasu na oglądanie telewizji niż dzieci w wieku 8–9 lat,
- preferowana przez badanych aktywność w czasie wolnym z wykorzystaniem komputera jest zróżnicowana. Uczniowie o specjalnych potrzebach edukacyjnych najczęściej wykorzystują komputer, aby grać w gry komputerowe. A pozostali badani używają do słuchania muzyki, oglądania filmów czy rozmowy ze znajomymi przez Skype'a. Dorosłe osoby z niepełnosprawnością nie deklarowały zajęć w formie gier komputerowych, ale przeznaczają czas pracy z komputerem na zajęcia graficzne, czytanie, połączenia z Internetem oraz rozmowy przez Skype'a,
- przeznaczanie czasu wolnego na rozwój zainteresowań jest zróżnicowany w zależności od wieku. Dla dorosłych osób z niepełnosprawnością charakterystyczne są zajęcia malarskie, origami oraz szeroko rozumiane kolekcjonerstwo i słuchanie muzyki. Uczniowie w wieku 8–9 lat w ramach rozwoju swoich zainteresowań słuchają muzyki i poświęcają czas na kolekcjonerstwo,
- więcej uczniów pełnosprawnych niż ich rówieśników o specjalnych potrzebach edukacyjnych deklarowało uczestnictwo w zajęciach zorganizowanych w szkole i poza nią, w celu pracy nad sobą – rozwojem wiedzy, umiejętności i zainteresowań,
- dorosłe osoby z niepełnosprawnością, w porównaniu z pełnosprawnymi, rzadziej uczestniczą w zorganizowanych imprezach kulturalnych w kinie, teatrze czy muzeum, ale częściej uczestniczą w imprezach o charakterze lokalnym.

Zakończenie

Czas wolny i odpowiednie nim gospodarowanie stanowi jeden z istotnych problemów współczesnej egzystencji człowieka i subiektywne postrzeganie jakości życia. Rozumienie czasu wolnego, który pozostaje po wykonaniu obowiązkowych czynności: biologicznych, rodzinnych, czy zawodowych w odniesieniu do dzieci, czy też dorosłych osób z niepełnosprawnością, nie jest do końca czasem pozostawionym tylko do własnej dyspozycji.

Przedstawione wyniki pozwalają stwierdzić, że czas wolny dzieci jest uzależniony od ograniczeń i dyspozycji określanych przez rodziców, a w przypadku dzieci lub osób dorosłych z niepełnosprawnością, również przez wymogi systemu edukacji, rehabilitacji zawodowej i społecznej. Wykazano, że dążenie do uczestnictwa dzieci w zorganizowanych zajęciach przez szkołę lub poza nią jest również zależne od rodziców. Kwestia dotycząca roli rodziny oraz terapeutów, nie była przedmiotem analiz własnych, ale ma charakter sugestii, która wymaga eksploracji. Po przeanalizowaniu czasu pozostałego po wszystkich zorganizowanych formach aktywności stwierdzono, że dzieci mają bardzo ograniczony czas tylko dla ich dobrowolnej aktywności i zazwyczaj wykorzystują go na granie w gry komputerowe lub oglądanie telewizji. Można więc przyjąć, że życie w niedoczasie, które jest cechą charakterystyczną współczesnego Polaka, jest również cechą charakterystyczną ucznia pełno- i niepełnosprawnego.

W odniesieniu do dorosłych osób z niepełnosprawnością, czas pozornie wolny, jest w ich przypadku szeregiem różnorodnych, ale zorganizowanych i narzuconych form aktywności. Jedne z nich są bardziej, a inne mniej aktywizujące i wspierające rozwój osoby w biegu jej życia, w zależności od zróżnicowanych przestrzeni edukacyjno-rehabilitacyjnych. Z analizy odpowiedzi respondentów wynika, że głównym organizatorem i inicjatorem aktywności osób z niepełnosprawnością w czasie pozornie wolnym są terapeuci pracujący w placówkach, w których przebywają badani. A zatem, w odniesieniu zarówno do dzieci, jak i dorosłych z niepełnosprawnością, możemy mówić o zorganizowanym czasie wolnym, który uzależniony jest od inicjatywy i preferencji rodziców – wobec dzieci, oraz terapeutów i możliwości placówki – wobec dorosłych osób z niepełnosprawnością.

Na zakończenie należy przywołać konferencję Zespołu Pedagogiki Specjalnej Komitetu Nauk Pedagogicznych, któremu przewodniczy Aleksander Hulek (1989), na temat: „Czas wolny ludzi niepełnosprawnych – zadania pedagoga”. Obrady odbyły się w maju 1987 roku, ale omawiany problem aktywności osób z niepełnosprawnością w czasie wolnym w zróżnicowanych przestrzeniach edukacyjno-rehabilitacyjnych w kontekście zadań pedagoga specjalnego jest zagadnieniem ciągle aktualnym. Wymaga ustawicznego monitorowania i poszukiwania rozwiązań w zależności od preferowanych wartości pojedynczych osób i grup społecznych oraz zmieniających się uwarunkowań społeczno-kulturalnych i ekonomiczno-technicznych.

Bibliografia

- Dykcik W. (1997), *Pedagogika specjalna*, Wydawnictwo UAM, Poznań
- Fatyga B. (2009), *Czas wolny*, [w:] W. Burszta, M. Duchowski, B. Fatyga i in. (red.), *Raport o stanie i różnicowaniach kultury miejskiej w Polsce*, [http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportKultMiej/kult.miej_raport\(1\).pdf](http://www.kongreskultury.pl/library/File/RaportKultMiej/kult.miej_raport(1).pdf) (dostęp: 27.11.2017)
- Fryszkiewicz M. (2012), *Czas wolny uczniów o obniżonym potencjale intelektualnym*, „*Studia Paedagogika*”, nr 2, s. 116–120
- Gąsior H. (1973), *Wychowanie pozaszkolne a kultura czasu wolnego uczniów w środowisku wielkoprzemysłowym*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice
- Hulek A. (1989), *Funkcje czasu wolnego w rehabilitacji osób niepełnosprawnych*, [w:] A. Hulek (red.), *Czas wolny ludzi niepełnosprawnych – zadania pedagoga*, Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Pedagogicznych, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź, s. 17–25
- Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r., Dz.U. z 2012 r., poz. 1169
- Koralewski M. (2015), *Władysława Stróżewskiego koncepcja wychowania do wartości*, [w:] E. Włodek (red.), *Pedagogika wobec wyzwań współczesności*, Akademia Ignatianum, Kraków, s. 89–100
- Krause A. (2010), *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków
- Krause A., Żyta A., Nosarzewska S. (2010), *Normalizacja środowiska społecznego osób z niepełnosprawnością intelektualną*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń
- Lipińska-Lokś J. (2009), *Czas wolny dzieci z niepełnosprawnością intelektualną (szansa ich społecznej integracji!?)*, [w:] T. Żółkowska, I. Ramik-Mażewska (red.), *Pedagogika specjalna – koncepcje i rzeczywistość. Wielowymiarowość edukacji i rehabilitacji osób z niepełnosprawnością*, t. 4, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe ZAPOL, Szczecin, s. 851–858
- Międzynarodowa Klasyfikacja Funkcjonowania, Niepełnosprawności i Zdrowia – ICF, http://www.csioz.gov.pl/src/files/klasyfikacje/ICF_Polish_version.pdf (dostęp: 27.11.2017)
- Ostrowski M. (1996), *Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-pastoralny ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień turystyki*, Wydawnictwo Naukowe PAT, Kraków
- Pięta J. (2004), *Pedagogika czasu wolnego*, Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa
- Ploch L. (1992), *Jak organizować czas wolny dzieci i młodzieży upośledzonej umysłowo*, WSiP, Warszawa
- Ploch L. (2014), *Konteksty aktywności artystycznej osób z niepełnosprawnością*, Wydawnictwo Difin, Warszawa
- Przeclawski K. (1993), *Czas wolny dzieci i młodzieży*, [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, Fundacja Innowacja, Warszawa, s. 75–77
- Skórzyński Z. (1965), *Między pracą a wypoczynkiem*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław, Warszawa, Kraków

- Truskowska-Wojtkowiak M. (2012), *Fenomen czasu wolnego*, Harmonia Universalis, Gdańsk
- Wnuk-Lipiński E. (1988), *Teoretyczne i metodologiczne problemy badania czasu wolnego młodzieży*, [w:] I. Zdąbłarz (red.), *Czas wolny młodzieży*, Instytut Badań Problemów Młodzieży, Warszawa, s. 18–32
- Woynarowska B., Mazur J. (2004), *Postrzeżenie środowiska psychospołecznego szkoły przez uczniów w Polsce i w innych krajach. Raport z badań*, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa
- Woynarowska B., Mazur J. (2012), *Tendencje zmian zachowań zdrowotnych i wybranych wskaźników zdrowia młodzieży szkolnej w latach 1990–2010*, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa
- Zdąbłarz I. (1988), *Zachowania młodzieży w czasie wolnym*, [w:] I. Zdąbłarz (red.), *Czas wolny młodzieży*, Instytut Badań Problemów Młodzieży, Warszawa, s. 126–138
- Żółkowska T. (2011), *Normalizacja – niedokończona teoria praktyki*, „Niepełnosprawność”, nr 5, s. 85–93
- Żółkowska T. (2012), *Kompetencje społeczne osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną z perspektywy teorii przywiązania*, „Studia Paedagogika”, nr 2, s. 27–36